

УДК 338.43:330.131.5

В. М. Запухляк,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії, менеджменту та адміністрування,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

О. І. Мельник,

к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

V. Zapukhlyak,

Ph.D. in Economic Sciences, Associate professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

O. Melnyk,

Ph.D. in Economic Sciences, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

HUMAN CAPITAL AS PART OF IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

У статті висвітлено особливості людського капіталу аграрного сектора економіки України як фактор підвищення його рівня конкурентоспроможності та конкурентоспроможного розвитку. Проаналізовано зв'язок між людськими ресурсами і чистим доходом від реалізації сільгосппродукції по підсектору підприємств України. Виокремлено особливості та перспективи розвитку людського капіталу в агросекторі національної економіки.

In the article some special features of the human capital of the agricultural sector of Ukraine are highlighted, development of which will increase its competitiveness and competitive development. The relationship between the human resources and net income from the sale of agricultural products in subsector enterprises of Ukraine is analyzed. Determined the characteristics and prospects of development of human capital in the agricultural sector of the national economy.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, аграрний сектор, національна економіка, аграрні підприємства.

Key words: human capital, competitiveness, agrarian sector, national economy, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних ринкових умовах господарювання підвищення конкурентоспроможності на різних конкурентних рівнях може відбуватись за рахунок розвитку людського капіталу, що особливо гостро постає в одному зі стратегічно найважливіших секторів економіки України — аграрному. Це обумовлюється формуванням конкурентоспроможної національної економіки, орієнтованої на створення валової доданої вартості за рахунок переробки сировинних ресурсів, зокрема сільськогосподарського походження. При цьому людський капітал виступає одним із основних якісних факторів економічного зростання секторальної конкурентоспроможності економіки країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток теорії людського капіталу зробили зарубіжні та українські учені такі, як В. Антонюк, Г. Беккер, О. Грішнова, П. Друкер, В. Куценко, Я. Мінсер, Г. Назарова, А. Тоффлер, Л. Туроу, Т. Шульц та ін. Результати дослідження людського капіталу в аграрному секторі економіки як одного з визначальних чинників економічного зростання висвітлені у працях О. Бородіної, П. Макаренка, А. Михайлової, С. Пенда, І. Прокони, А. Стельмащука, Р. Тамури, К. Якуби та ін. Однак більш детального вивчення потребують аспекти підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора національ-

ної економіки в контексті розвитку людського капіталу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз людського капіталу аграрного сектора економіки України, визначення особливостей його розвитку та впливу на підвищення рівня секторальної конкурентоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ринкових умовах визначальною інтенсивною складовою формування, забезпечення та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки є людський капітал, який відтворюється поряд із іншими видами капіталу — фізичним, фінансовим, природним.

В українській економічній науці у кінці ХХ ст. говориться про необхідність поєднання розгляду не тільки економічної, але і соціальної складової [1, с. 76], яка стосується і людського капіталу. Передумовою набуття вагомості людського капіталу для економічного зростання став перехід до постіндустріальної економіки, розвиток ринкових відносин в економіці України та аграрному секторі, зокрема. Людський капітал може бути застосований лише в умовах вільного ринку та набуття селянином ознак господаря [2, с. 101], забезпечуючи при цьому адекватну віддачу. На мезорівневому секторальному рівні людський капітал розглядається як сукупність індивідуальних капіталів осіб, які задіяні в окремому секторі економіки країни.

Розвиток ринкової економіки та теорії людського капіталу сприяв зміні економічного розуміння таких взаємопов'язаних категорій, як "людські ресурси", "людський потенціал", "трудова ресурси", "робоча сила", "трудова потенціал", "трудова капітал", частина з яких широко застосовувалися ще в умовах командно-адміністративної економіки. Йдеться про те, що певна термінологічна невизначеність вище перелічених понять негативно впливає на результати сучасних теоретичних і прикладних досліджень.

Категорія людського капіталу — повніша та правомірніша для її ширшого застосування при характеристиці й оцінці рівня розвитку домогосподарства, організації, визначеної території, сектора економіки чи держави в цілому. Необхідність застосування останнього полягає також у тому, що термін "людський капітал" набагато коректніше характеризує ті процеси, що відбуваються у сфері праці та виробництва

[3], в тому числі і в агросекторі національної економіки України.

Людський капітал визначається в Оксфордському словнику англійської мови (Oxford English Dictionary) як навички робочої сили та розглядається як ресурс або актив, що включає інвестиції в людей (наприклад, освіту, навчання, охорону здоров'я) для підвищення продуктивності праці індивіда [4]. Однак Д. Квон, професор Корейського університету, виділяє два типи людського капіталу: 1) використанні "людини в якості робочої сили", пов'язаної з створенням економічної доданої вартості шляхом генерації на вході виробничого процесу робочої сили з іншими виробничими факторами таких, як фінансовий капітал, земля, устаткування; 2) розглядається "в якості мети інвестицій в людину" за допомогою освіти і професійної підготовки. При цьому людський капітал експансивно включає в себе значення "творчої людини", яка накопичує знання, навички, компетентність і досвід шляхом безперервної взаємодії з навколишнім середовищем [5, с. 3]. Зважаючи на це, обидва виокремлені типи людського капіталу поєднуються у процесі праці.

Людський капітал збільшується шляхом накопичення знань і навичок, отриманих у результаті освітньої діяльності таких, як обов'язкової освіти, вищої освіти та професійної освіти [6, с. 75—79]. Він відіграє важливу роль у сільськогосподарському зростанні та розвитку, тому що людська праця є основою виробництва, розподілу, обміну та споживання. Поліпшення людського капіталу для дрібних агровиробників є необхідною умовою для досягнення стійкої інтенсифікації. На базовому рівні, сільське господарство ґрунтується на знаннях і праці фермерів, їх знаннях у видах сільськогосподарських культур і тваринництві, їх здатності ефективно використовувати фактори аграрного виробництва та методи ведення сільського господарства. Знання є, таким чином, ключовим елементом формування людського капіталу [7]. Більше того, сукупність властивостей індивідуальних людських капіталів аграрних товаровиробників та зайнятих в агросекторі у підсумку визначає конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, яка проявляється у здатності аграрних товаровиробників у процесі конкурентної боротьби адаптуватися до мінливих умов господарювання, ефективно здійснювати свою діяльність в умовах ризику та невизначеності, раціонально використовувати ресурси, виробляти якісну сільськогосподарську продукцію, яка приносить максимальну корисність споживачам.

Таблиця 1. Основні показники стану людських ресурсів аграрного сектора економіки України у 2012–2015 рр.

Показник	Роки			
	2012	2013	2014	2015
Чисельність населення, млн осіб	45,6	45,4	42,9	42,7
Частка сільського населення, %	31,1	31,0	30,9	30,8
Природний приріст, скорочення населення, тис. осіб	-142,4	-158,7	-166,4	-183,0
у т.ч. у сільській місцевості	-72,2	-76,4	-78,9	-90,3
Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис.	22011,5	21980,6	19920,9	18097,9
Рівень зайнятості населення, %	59,7	60,3	56,6	56,7
Рівень безробіття, %	7,5	7,2	9,3	9,1
Зайняте населення аграрного сектора, тис.	3496,0	3577,5	3091,4	2870,6
у т.ч. наймані працівники підприємств, установ, організацій, тис.	697,8	652,1	596,0	569,4
Кількість зареєстрованих безробітних в аграрному секторі, тис.	113,4	115,0	112,6	116,4
Потреба підприємств аграрного сектора у працівниках для заміщення вільних робочих місць, тис.	2,5	2,3	1,6	1,2
Працевлаштовано зареєстрованих безробітних за рік в аграрному секторі, тис.	137,6	138,2	132,4	130,1
Частка працівників із повною вищою освітою в аграрному секторі, %	14,3	14,9	15,1	15,3
Частка працівників, які підвищили кваліфікацію в аграрному секторі, %	1,7	1,6	1,5	1,4
Частка працівників, які отримують пенсії, %	12,2	12,5	12,4	12,3
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників аграрного сектора, грн.	2086	2340	2556	3309

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

В аграрному секторі економіки України людський капітал має певні особливості: сезонність використання; важкі умови праці; слабкий розвиток соціальної сфери; нерівномірний розподіл людського капіталу по території країни; низький рівень розвитку людського капіталу, який підтверджується недостатнім ступенем підготовки, кваліфікації працівників; зростання рівня безробіття у сільській місцевості; відтік молоді зі сфери аграрного виробництва; низький рівень оплати праці. Стан людських ресурсів аграрного

сектора національної економіки охарактеризовано у таблиці 1.

В аграрному секторі економіки у 2015 році було зайнято близько 2,9 млн осіб, що становить 15,9% економічно активного населення України. Простежується тенденція зменшення зайнятого населення у підсекторі підприємств, що спричинено, зокрема, модернізацією технологій аграрного виробництва та технічного забезпечення. У 2015 році середньомісячна заробітна плата штатних працівників аграрного сектора економіки становила 3309 грн., а по відношенню до середнього рівня по економіці — 74,6%.

Основні показники стану людського капіталу аграрного сектора за 2012–2015 роки свідчать про зниження відтворюваності трудових ресурсів. Зміни відбулися на всіх стадіях відтворення трудових ресурсів, починаючи з відтворення та розподілу й закінчуючи їх використанням. Так, на фазі формування почалися процеси поступового зменшення приросту сільського населення, кількості дитячих садків, навчальних закладів, що в свою чергу позначилося як на кількісному, так і якісному відновленні потенційної частини працездатного населення. На фазу розподілу, безперечно, вплинули міграційні процеси, небажання молоді працездатного віку працювати в аграрній сфері, пошук привабливіших способів одержання доходів. На стадії ви-

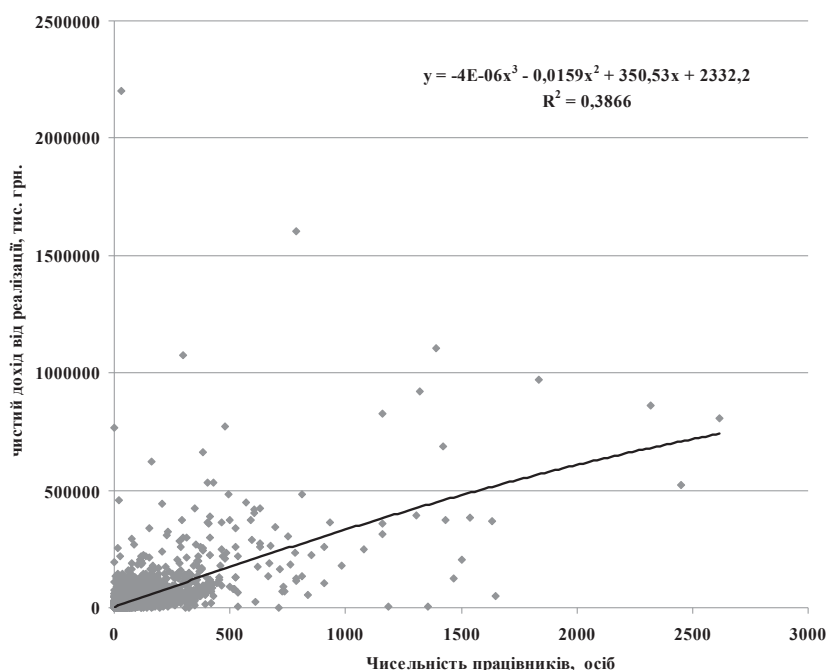

Рис. 1. Взаємозв'язок чисельності працівників і дохідності підприємств аграрного сектора економіки України

Джерело: розраховано авторами за даними форми 50-сг Державної служби статистики України.

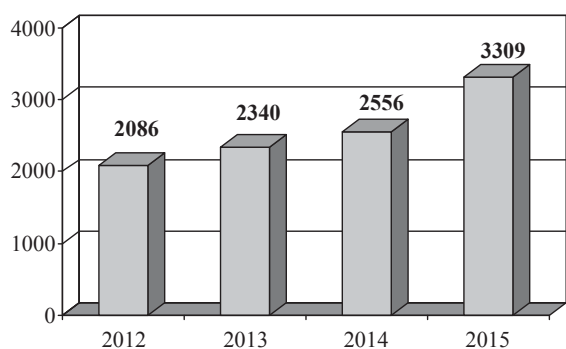

Рис. 2. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників агросектора економіки України, грн.

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

користання теж не обійшлося без змін, виникли процеси перерозподілу людського капіталу до більш дохідних і перспективних видів економічної діяльності. У всій сукупності цих факторів створюється імідж непривабливості аграрної праці [8].

Зважаючи на те, що конкурентоспроможність аграрних товаровиробників прямо залежить від їх результативності, у тому числі від доходності, проведено кореляційно-регресійний аналіз і досліджено залежність між людськими ресурсами і чистим доходом від реалізації сільгосппродукції по підсектору підприємств України (8561 підприємство, які звітують за формою 50-сг) у 2015 році. Не простежується стійкого зв'язку між зміною чисельності залучених людських ресурсів і доходами аграрних виробників (коефіцієнт детермінації загалом по Україні становить 0,39). Людський ресурс, інакше кажучи, в даному випадку не може розглядатись як ключовий фактор позитивного ефекту масштабу. Це може бути пояснено, зокрема, переважанням простого екстенсивного розширення виробництва (стратегії, технології, моделі управління переважно дублюються незалежно від масштабів підприємств) (рис. 1).

Працівник зазвичай розцінюється не як носій людського капіталу і джерело унікальних компетенцій, конкурентних переваг, а як один із факторів виробництва, обсяг якого збільшується пропорційно до зміни площ сільськогосподарських угідь і залученої техніки. Певною ілюстрацією неналежної уваги до людського капіталу в аграрному секторі національної економіки є розміри середньої заробітної плати в агросекторі (рис. 2).

Відповідно до опитування, проведеного агенцією AgriSurvey у квітні 2014 року, 63,0%

власників аграрних підприємств скаржилися на брак кваліфікованих працівників виробничих спеціальностей — агрономів, механіків, інженерів, зоотехніків, ветеринарів та ін. Разом із тим, серед студентів та молодих спеціалістів бажання працювати у сільській місцевості майже відсутнє. Лише 16,0% випускників аграрних вузів висловили готовність до роботи в сільській місцевості. Студенти та молоді спеціалісти пояснюють таку ситуацію пошуком роботи, яка була б цікавою, давала можливість кар'єрного росту та забезпечувала гарантію робочого місця й фінансову стабільність — критерії, які, на їхню думку, досить складно задовольнити [9].

Недивно, що за останні роки частка працівників із повною вищою освітою в аграрному секторі майже не змінилась і становила станом на 2012 рік лише 14,3% (15,3% у 2015 р.), хоча загалом по економіці освітньо-кваліфікаційний потенціал працівників в Україні досить високий. Так, станом на 31 грудня 2013 року працівники з вищою освітою склали майже 60,0% облікової кількості штатних працівників економіки України, у тому числі 23,6% — з неповною та базовою вищою освітою, 35,6% — з повною вищою освітою. За деякими видами економічної діяльності працівники з вищою освітою переважають у структурі персоналу, зокрема у сфері фінансової та страхової діяльності — майже 88,0%; державному управлінні — 85,0%; науці — 80,0%; телекомунікації — 76,0%; освіті — 73,0% [10]. Зважаючи на це, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки суттєво залежить від рівня розвитку людського капіталу, який виступає його конкурентною перевагою на цьому етапі розвитку агросектора економіки України.

Зрозуміло, що за таких обставин формування людського, інтелектуального капіталу як джерел ефективності і конкурентоспроможності аграрного сектора є, м'яко кажучи, проблематичним, адже у сучасних умовах глобальної конкуренції освіченість працівників, інвестування роботодавцем підвищення їх професійних компетенцій позитивно і суттєво впливає на рівень прибутковості бізнесу, є важливою складовою його конкурентоспроможного розвитку. В розвинених країнах витрати на підготовку кваліфікованого працівника у два з половиною рази більші, ніж на матеріальне оснащення одного робочого місця, а сама підготовка середнього працівника займає від 14,5 років формальної освіти (Японія) до

18,5 років (США) [11, с. 26], що позитивно впливає на професійну якість людських ресурсів.

Отже, детермінанта людського капіталу у контексті конкурентоспроможності та забезпечення конкурентних переваг є (поки що переважно потенційно) і буде однією з основних в аграрному секторі економіки України. У ході подальшого розвитку аграрного сектора варто акцентувати увагу на взаємодії аграрної освіти, науки, інновацій, до-радчих послуг, підприємництва. Напрямами подальших досліджень є аналіз розвитку людського капіталу в індивідуальному підсекторі (господарства населення) агро-сектора економіки України та обґрунтування його впливу на секторальну конкурентоспроможність.

Література:

1. Лопатинський Ю.М. Інвестиції: економічна і соціальна ефективність / Ю.М. Лопатинський // Фінанси України. — 1997. — № 8. — С. 76—84.

2. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О.М. Бородіна. — К.: ІАН УААН, 2003. — 277 с.

3. Макаренко П.М. Людський капітал у системі аграрного виробництва і праці [Електронний ресурс] / П.М. Макаренко, О.П. Зоря, О.В. Сень. — Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/03.pdf>

4. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes, hardcover

5. Kwon Dae-Bong. Human capital and its measurement [Електронний ресурс] / Dae-Bong Kwon. — Режим доступу: <http://www.oecd-worldforum2009.org>

6. Fuente A. Human capital in a global and knowledge-based economy / A. Fuente, A. Ciccone. — Belgium: European Communities, 2003. — 121 p.

7. Building human capital [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ag4impact.org/sid/socio-economic-intensification/building-human-capital/>

8. Статівка Н.В. Державний вплив на процеси відтворення трудових ресурсів аграрного сектора економіки [Електронний ресурс] / Н.В. Статівка // Державне будівництво. — 2013. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2013_1_15.pdf

9. УКАБ. Ведення аграрного бізнесу в Україні 2015 [Електронний ресурс] // Українсь-

кий клуб аграрного бізнесу. — Режим доступу: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf

10. Праця України у 2013 році. Статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики України, 2014. — 336 с.

11. Лунев С. Складывание новой мировой системы и Россия / С. Лунев, Г. Широков // Pro et Contra. — Т. 7. — № 4. — 2002. — С. 26—45.

References:

1. Lopatynskiy, Yu. (1997), "Investment: economic and social efficiency", *Finansy Ukrayiny*, vol. 8, pp. 76—84.

2. Borodina, O.M. (2003), *Ljudskyj kapital na seli: naukovi osnovy, stan, problemy rozvytku* [Human capital in rural areas: scientific basis, state development problems], IAN UAAN, Kyiv, Ukraine.

3. Makarenko, P.M. Zorja, O.P. and Sen, O.V. (2011), "Human capital in the system of agricultural production and labor", [Online], available at: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/03.pdf> (Accessed 5 January 2017).

4. Oxford English Dictionary: second edition (1989), edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, volumes twenty, hardcover.

5. Kwon, Dae-Bong (2009), *Human capital and its measurement*. Busan, Korea, available at: <http://www.oecdworldforum2009.org> (Accessed 4 January 2017).

6. Fuente, A. and Ciccone, A. (2003), *Human capital in a global and knowledge-based economy*, European Communities, Belgium.

7. Building human capital (2014), available at: <http://ag4impact.org/sid/socio-economic-intensification/building-human-capital/> (Accessed 5 January 2017).

8. Stativka, N.V. (2013), "State impact on reproduction of labor resources in agricultural sector", *Derzhavne budivnytstvo*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2013_1_15.pdf (Accessed 6 January 2017).

9. Ukrainian Agribusiness Club (2015), "Doing Agribusiness in Ukraine 2015", available at: http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf (Accessed 5 January 2017).

10. State Statistics Service of Ukraine (2014), *Pratsia Ukrainy u 2013 rotsi: statystychnyj zbirnyk* [Labor Ukraine in 2013: Statistical Yearbook], Kyiv, Ukraine.

11. Luniev, S. and Shyrokov, H. (2002), "Folding the new world system and Russia", *Pro et Contra*, tome 7, vol. 4, pp. 26—45.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2017 р.